

SOVIETINIO SOCIALINIO DRAUDIMO MODELIS LIETUVOJE: STRUKTŪRA IR IDEOLOGIJA

Arvydas Guogis¹, Natalija Bogdanova²

¹ Lietuvos socialinių tyrimų centras. Adresas: Saltoniškių 58, LT-08105 Vilnius, Lietuva

² Lietuvos socialinių tyrimų centro vykdomo projekto Nr. SIN-16/2010

E-paštas: ¹ arvydasg@mruni.eu, ² Natalija.Bogdanova@fsf.stud.vu.lt

Gauta: 2011 m. vasario mėn.

Pataisyta: 2011 m. gegužės mėn.

Paskelbta: 2011 m. lapkričio mėn.

Santrauka. Straipsnyje apibrėžiama sovietinio socialinio draudimo sistemos struktūra ir ideologija. Visoje Sovietų Sąjungos teritorijoje galiojo tie patys socialinio draudimo principai ir įstatymai. Tačiau atskirų SSRS respublikų atveju, pvz., Lietuvos SSR, pastebimi kai kurie specifiniai elementai, kurie daugiausia buvo susiję su socialinės apsaugos – socialinio draudimo ir socialinės paramos – administravimo pobūdžiu. Straipsnyje paaiškinta socialinio draudimo išlaidų problema, apibrėžtos socialinio draudimo šakos. Tai senatvės ir invalidumo pensijų, ligos, neštumo ir gimdymo, laidojimo ir bedarbių pašalpos (pastarosios buvo mokamos labai trumpą laiką – tik ankstyvajame sovietiniame laikotarpyje). Straipsnyje remiamasi ir lyginama oficialiai skelbta SSRS ir Lietuvos SSR statistika, daugiausia – iš vėlyvojo SSRS laikotarpio (pradedant 1975 m.), t. y. tuo laikotarpiu, kai sovietinio socialinio draudimo sistema pasiekė savo ribas ir parodė savo galimybes. Nors sovietinis socialinis draudimas pasižymėjo „bismarkinio“ darbo stažo ir buvusių pajamų dydžio principais, vis tik jis buvo finansuojamas iš centralizuoto biudžeto lėšų, pervedamų iš Maskvos, ir nepasižymėjo „tikslinėmis“ darbdavių ir darbuotojų įmokomis. Didelę įtaką socialinio draudimo sistemos funkcionavimui Sovietų Sąjungoje ir Lietuvos SSR turėjo vienpartinė komunistų partijos sistema.

Reikšminiai žodžiai: socialinio saugumo schema, centralizuotas socialinio draudimo biudžetas, pensijų sistema.

1. Įvadas

Po bolševikų revoliucijos pergalės Rusijoje socialinis saugumas buvo įvertintas kaip vienas iš darbininkų pergalės prieš kapitalizmą vaisių. Sovietinėje propagandoje buvo teigiama, kad tik socialistinė valstybė gali užtikrinti darbininkų klasės gerovę. Tiesa, sovietų autoriai iš dalies buvo teisūs teigdami, kad Vakarų šalyse socialinės gerovės programos buvo vykdomos dėl žemesniųjų klasių spaudimo. Sovietinių autorių teigimu, JAV, kaip ir daugelyje kitų Vakarų šalių, socialinio draudimo teisės buvo užtikrinamos kontrakto būdu. Sovietų Sąjungoje kontraktų nebuvo. Privačios gamybos priemonių nuosavybės uždraudimas suteikė valstybei galią kontroliuoti piliečių pajamas. Planingo ūkio organizatoriai galėjo nuspręsti, kiek ir koku būdu asmenys, priklausomai nuo darbo pobūdžio ar statuso, galėjo turėti pajamų. Tokio- mis aplinkybėmis buvo paprasta socialinį aprūpinimą vertinti kaip valstybės dovaną piliečiui.

Sovietinė socialinė sistema atskyrė pajamų palaikymą, paremtą socialinio draudimo sistema, nuo teisės į socialinę paramą, kuri kėlė gyvenimo ir kultūros lygį, pvz., sveikatos apsaugą ir švietimą. Kaip ir daugelyje kitų šalių, pastaroji parama buvo prieinama visiems piliečiams. Socialinis draudimas tradiciškai buvo prieinamas tik samdomiesiems darbuotojams. Iki 1964 metų visuotinė pensijų programa nebuvo vykdoma kolūkiečių atžvilgiu. Egzistavo tik jų pačių tarpusavio parama.

Sovietinėje sistemoje buvo dvi pagrindinės socialinės apsaugos formos – socialinis draudimas ir socialinė parama iš valstybės biudžeto lėšų ir centralizuoto kolūkiečių socialinio aprūpinimo fondo. Šias socialinės apsaugos rūšis SSRS sąlygiškai galima atskirti taip: 1) socialinis draudimas, susidedantis iš senatvės ir invalidumo pensijų, ligos, neštumo ir gimdymo, laidojimo ir trumpai mokėtų bedarbių pašalpų; 2) socialinė parama, kurią sudarė daugiausia stacionarinio tipo socialinės paslaugos, taip pat sanatorinis kurortinis gydymas, gydomasis maitinimas, kolūkiečių vaikų poilsio organizavimas ir pan.

Socialinė parama Sovietų Sąjungoje jokių būdu nebuvo priklausoma nuo įmokų į socialinio draudimo fondus [4]. Įsipareigojimų dėl įmokų turėjo įmonės, tačiau, skirtingai negu kitose šalyse, įmokų nebuvimas negalėjo paveikti teisės į socialinę paramą. Socialinis saugumas kartu su teise ir pareiga dirbti buvo fundamentalūs socializmo Sovietų

Sąjungoje principai. Sovietinė socialinio saugumo ideologija rėmėsi šiomis penkiomis pagrindinėmis ideologinėmis temomis:

- 1) Visa apimantis socialinis saugumas yra integrali socialistinės visuomenės dalis ir išreiškia jos vidinę harmoniją.
- 2) Tai yra valstybės dovana ir fundamentali piliečio teisė.
- 3) Tai yra darbo pareigos rezultatas ir atlyginimas už lojalų pareigos vykdymą, tačiau ne užmokestis už darbą.
- 4) Tai yra tikslas, suteikiant pajamas ir pakeliant materialinį bei kultūrinį dirbančiųjų lygį.
- 5) Tai paveikia dirbančiojo gyvenimo lygį ir tiesiogiai, ir netiesiogiai – per įtaką sugebėjimams ir uolumui dirbant.

Socialinis saugumas Sovietų Sąjungoje ir Lietuvos SSR sudarė nedalomą socialinės ekonominės sistemos dalį, kuri nebuvo paremta finansiniu principu tikrąja to žodžio prasme. Sovietų sistemos finansavimas buvo vykdomas centralizuotu deduciniu principu, todėl tokioje sistemoje neįmanoma atskirti individualizuotų ekonominių ir socialinių elementų bei negalima jų griežčiau apibrėžti. Į socialinę sistemą galima žiūrėti tik kaip į visumą, kurios dalys yra persidengusios ir susijusios. Politinis ir ekonominis vadovavimas tokioje sistemoje buvo susijęs tik su viena partija, kuri direktyviniu ir dažnai „dirbtinių injekcijų“ būdu darė tokią sistemą mažai gyvybingą, stagnacinę ir nepaslankią. Socialiniai ekonominiai ryšiai tokioje sistemoje mažai priklausė nuo jos pačios savireguliacijos, ir resursai į ją tarsi patekdavo iš išorės – kaip įplaukos už naftą, dujas ir kitas naudingas iškasenas. Šie resursai buvo naudojami ekstensyviu būdu, nesusiejant jų panaudojimo efektyvumo su sistemos elementų raiška ir jų tarpusavio ekonomiškumo, efektyvumo ir veiksmingumo ryšiais. Socialinis saugumas sovietinėje sistemoje buvo minimalus, tačiau visa apimantis, nors ir neatsižvelgdavo į netipinius atvejus. Dėl jo universalaus principo, sovietiniai ideologai socialinį saugumą naudojo kaip propagandos priemonę įrodinėdami jo pranašumą prieš Vakarų kapitalistinę sistemą su nedarbu, socialine nelygybe ir poliarizacija. Sovietiniai ideologai netgi pažangią švedišką socialinio saugumo sistemą vadino „oportunistine“ ir tarnaujančia kapitalo interesams. Liberalios anglosaksiškos šalys nuo sovietinės kritikos kentėjo dar labiau – dėl savo „visiško socialinio aspekto ignoravimo ir nepakankamumo“.

Ideologinė socialinio saugumo schema pasižymėjo įvairiomis įtakomis sovietinio socialinio saugumo vystymuisi ir struktūrai. Pirma, tai buvo universalus ir visuotinis saugumas, finansuojamas be dirbančiųjų įmokų. Antra, tai neturėjo turėti neigiamo poveikio darbo įpročiams, bet, atvirkščiai, turėjo tarnauti kaip aukštesnio produktyvumo priemonė. Valstybė galėjo keisti socialinio draudimo programų struktūrą ir administraciją, kad tai tarnautų jos tikslams. Dirbančiųjų įmokų ir kontraktų nebuvimas suteikė vyriausybei didelę laisvę manipuliuoti sistema dėl „bendro intereso“ [13]. Sovietų autoriai pabrėžė, kad socialistinis principas „kiekvienam pagal darbą“ tiko tik darbui, bet ne socialinei paramai. Didelę įtaką socialinės apsaugos sistemos funkcionavimui Sovietų Sąjungoje turėjo vienpartinė komunistų partijos sistema. Faktiškai jokių su komunistų partijos Centro komitetu nesuderintų sprendimų Sovietų Sąjungoje nebuvo.

2. Svarbiausi sovietinio socialinio draudimo bruožai Lietuvoje

1940 metais SSRS okupavus Lietuvą, šalyje buvo pritaikytas sovietinis socialinio draudimo modelis – valstybės lėšomis vykdomas socialinis draudimas buvo taikomas visiems darbininkams ir tarnautojams. Socialinio draudimo įmokas mokėjo įmonės ir organizacijos, patys darbuotojai jokių socialinio draudimo įmokų iš savo atlyginimo nemokėdavo. Socialinio draudimo funkcijas vykdė profesinės sąjungos, kurios valdė socialinio draudimo lėšas, joms priklausančias sanatorijas, profilaktoriumus, poilsio namus, kultūros ir švietimo, turizmo ir sporto įstaigas.

Lietuva atskiro valstybinio socialinio draudimo biudžeto neturėjo. Visos įmokos patekdavo į bendrą socialinio draudimo biudžetą, kuris buvo SSRS valstybinio biudžeto dalis. Lietuvos įmonės, įstaigos ir organizacijos profesinėms sąjungoms mokėjo įmokas. Įmokos buvo diferencijuotos, nuo 2,4 iki 18 proc. darbuotojo uždarbio, pagal tai, kokiais profesinei sąjungai įmonė ar organizacija priklausė, pvz., kultūros darbuotojų profsąjungai buvo taikomas 7 proc. įmokų tarifas, geležinkelių – 10 proc., maisto pramonės darbuotojų – 14 proc. [11]. Vietinių profsąjungų leidimu, organizacijos iš šių lėšų mokėdavo pensijas dirbantiems pensininkams, laikinojo nedarbingumo, nėštumo ir gimdymo, vaikų gimimo, vaikų priežiūros, laidojimo ir kitas pašalpas. Kadangi socialinio draudimo biudžetas nebuvo atskirtas nuo bendro valstybės biudžeto, buvo deklaruojama, jog visos išmokos mokamos valstybės lėšomis.

Pensijų sistema socialistinėje Lietuvoje buvo labai sudėtinga. Pensijos buvo skiriamos senatvės, invalidumo ir maitintojo netekimo atvejais, taip pat asmenims, nustatytą laiką ėjusiems tam tikrą tarnybą. Senatvės pensijos amžius, kurį vėliau paveldėjo ir naujai sukurta nepriklausomos Lietuvos socialinio draudimo sistema, buvo 60 metų vyrams ir 55 metai moterims. Senatvės pensijai gauti buvo nustatytas 25 metų darbo stažas vyrams ir 20 metų moterims [14]. Pensijos buvo skiriamos pagal SSRS valstybinių pensijų įstatymą, o lėšos joms mokėti buvo pervedamos iš Maskvos.

Lietuva socialinio aprūpinimo srityje buvo pirmaujanti Sąjungos respublika. Į ją atvykdavo įvairios delegacijos mokytis, semtis patirties. Buvo sugalvota efektyvių išmokų kontrolės formų, todėl sistemoje neatsirasdavo didelių permokų [11].

Pagrindiniai socialinio draudimo sistemos bruožai, susiformavę SSRS 4-ajame dešimtmetyje, išliko nepakitę iki 6-ojo dešimtmečio pabaigos [2; 12]:

1. Išmokos galėjo būti mokamos tik tiems asmenims, kurie vykdė darbinę pareigą, nustatytą valstybės. Kiekvienas pilietis turėjo teisę ir privalėjo dirbti [21], o valstybė, savo ruožtu, privalėjo jiems mokėti socialinio draudimo išmokas [21]. Tai reišė, kad buvo reikalingas tam tikras darbo stažas norint įgyti teisę į išmoką, o tie asmenys, kurie nedirbo, t. y. buvo bedarbiai, neturėjo teisės į išmoką.

2. Asmens padėtis darbo rinkoje turėjo svarbią reikšmę išmokų diferenciacijai. Buvo teigiama, kad žmonės įneša nevienodą indėlį į šalies ekonomiką, todėl tiek jų atlyginimai, tiek socialinio draudimo išmokos taip pat turi būti nevienodi. Dėl to visos išmokos buvo susietos su uždarbiu, o išmokų formulė buvo palankesnė asmenims, dirbantiems pagrindinėse pramonės šakose, kenksmingomis sąlygomis ar tolimuosiuose šalies regionuose, taip pat asmenims, turintiems ilgą nepertraukiamą darbo stažą. „Privilegijuotieji“ darbuotojai gaudavo didesnes išmokas negu paprasti darbuotojai. Ši nelygybė kaset augo, kol po Antrojo pasaulinio karo pastarųjų gaunamos išmokos kartais net 14 kartų viršydavo paprastų darbuotojų gaunamas išmokas. Specialios išmokos buvo numatytos aukštiems vyriausybės bei komunistų partijos nariams, kurių indėlis į ekonomiką bei politinį šalies gyvenimą buvo laikomas ypač dideliu. Blogiausioje padėtyje atsidūrė kolūkiečiai, kurių indėlis į ekonomiką buvo laikomas menku, todėl tiek jų atlyginimai, tiek išmokos buvo visiškai maži.

3. Paskirtos išmokos nesikeisdavo ir palaipsniui tapdavo vis labiau nepakankamos. Oficiali tokios politikos priežastis – infliacijos nebuvimas, dėl ko nebuvo poreikio didinti išmokas. Taip pat nebuvo jokio mechanizmo, kuris didintų išmokas priklausomai nuo atlyginimų augimo tempo, kadangi išmokos priklausė nuo gyventojų įmokų į šalies ekonomiką jų darbinės veiklos metu. Dėl šios priežasties ilgalaikių išmokų gavėjai buvo stumiami į skurdą.

3. Socialinio draudimo išlaidos

Skirtingai negu Vakarų šalyse, kuriose patys dirbantieji moka įmokas, kad įgytų teisę į išmokas, Sovietų Sąjungoje socialinis draudimas buvo finansuojamas iš įmokų, kurias mokėjo įmonės, bei asignavimų iš valstybės biudžeto (patys darbuotojai jokių įmokų nemokėjo). Tik sovietinės eros pabaigoje, nuo 1990 metų, buvo priimti nauji įstatymai socialinio draudimo srityje ir įvestos įmokos darbuotojams, sudariusios 1 proc. jų uždarbio. Tokia didelė priklausomybė nuo valstybės biudžeto neišvengiamai reišė, kad socialinis draudimas turėjo konkuruoti su kitomis valstybės išlaidomis, ypač skiriamomis gynybai, todėl išmokų lygis nukentėdavo. Ši problema tapo dar aktualesnė vėliau, kuomet išaugo socialinio draudimo sąnaudos ir sulėtėjo ekonomikos augimo tempas.

Socialinio draudimo išlaidos per paskutiniuosius 30 sovietinės santvarkos metų nuolat augo: 1960 m. jos sudarė 6,9 proc., 1970 m. – 7,8 proc., 1980 m. – 10 proc., 1989 m. – 11,9 proc. bendrojo nacionalinio produkto; socialiniam aprūpinimui (socialiniam draudimui ir paramai) 1975 m. buvo išleista 34,6 mlrd. rublių, 1985 m. – 61,1 mlrd. rublių, 1988 m. – 73,6 mlrd. rublių [20]. Tai lėmė keletas faktorių: demografiniai pokyčiai, susiję su išmokų gavėjų skaičiaus augimu, kvalifikacinių sąlygų, suteikiančių teisę į išmokas, pagerinimas, kolūkiečių išmokų lygio pakilimas, sulyginęs juos su darbininkais bei tarnautojais.

Lyginti socialinio draudimo išlaidas Sovietų Sąjungoje ir Vakarų šalyse yra gana sudėtinga, kadangi pagal sovietinius duomenis atsižvelgiama į bendrąjį nacionalinį produktą, o ne į bendrąjį vidaus produktą. Tai reišė, kad socialinės apsaugos išlaidos yra padidinamos maždaug 25 proc. Taip atsitinka dėl to, kad bendrasis nacionalinis produktas neapima tų ekonominės veiklos sričių, kurios tiesiogiai neprisideda prie materialinės gamybos, t. y. valstybės valdymo ir gynybos, asmeninių ir profesinių paslaugų ir pan. Iš tiesų socialinio draudimo išlaidos Sovietų Sąjungoje buvo gerokai mažesnės negu išsivysčiusiuose Vakarų šalyse.

Kitas išskirtinis sovietinės socialinio draudimo sistemos bruožas, palyginti su kitomis šalimis, buvo ryškus išlaidų senatvės pensijoms vyravimas – jos sudarė apie du trečdalius visų socialinio draudimo išlaidų.

4. Pagrindinės socialinio draudimo šakos

4.1. Senatvės pensijos

Kiekvienos senatvės pensijų sistemos sąnaudos priklauso nuo keleto tarpusavyje susijusių veiksnių: demografinių pokyčių, pensinio amžiaus, kvalifikacinių sąlygų, suteikiančių teisę į išmokas, išmokų lygio bei pensinio ir darbingo amžiaus žmonių santykio.

Demografiniai pokyčiai Sovietų Sąjungoje buvo panašūs į pokyčius išsivysčiusiose šalyse – augo pensinio amžiaus bei mažėjo darbingo amžiaus žmonių dalis. Atsižvelgiant į gana trumpą tikėtina gyvenimo trukmę Sovietų Sąjungoje, kuri sudarė 70 metų, kai tuo tarpu OECD šalyse – vidutiniškai 76 metus, buvo pastebima tolesnio pensinio amžiaus žmonių dalies augimo tendencija. 1959 metų pradžioje pensininkų buvo kiek daugiau nei 6 proc. [18], o 1987 metais maždaug 17 proc. visų Sovietų Sąjungos gyventojų buvo sulaukę normalaus pensinio amžiaus [20]. Jeigu prie jų pridėtume tam tikrų darbuotojų grupes, kurios turėjo teisę išeiti į pensiją anksčiau negu numatyta (pvz., švietimo, sveikatos apsaugos, teatrų darbuotojai, kariškiai, asmenys, dirbę sunkiomis darbo sąlygomis, daugiavaikės motinos ir kt.), tuomet beveik penktadalis visų šalies gyventojų buvo sulaukę pensinio amžiaus – tai, remiantis tarptautiniais standartais, labai didelė dalis. 1990 metais buvo registruota 14,5 mln. gyventojų, gaunančių senatvės pensijas [19].

Panaši tendencija buvo pastebima ir Lietuvoje. Bendras gyventojų skaičius Lietuvoje 1956 metais buvo 2 mln. 673 tūkst. žmonių, o 1988 metais – 3 mln. 680 tūkst. žmonių (1989 metais – 3 mln. 690 tūkst.) [5], t. y. per daugiau nei 30 metų padidėjo tik 1,4 karto, o bendras asmenų, gaunančių pensijas, skaičius, kaip parodyta 1 lentelėje [6; 7; 8], išaugo nuo 99 tūkst. 1957 metais iki 803 tūkst. 1988 metais, t. y. 8,1 karto. Tai lėmė demografiniai pokyčiai, susiję su pensijų gavėjų skaičiaus augimu, kvalifikacinių sąlygų, suteikiančių teisę į pensijas, pagerinimas ir kolūkiečių įtraukimas į socialinio draudimo pensijų sistemą nuo 1965 metų.

1 lentelė. Asmenų, gaunančių pensijas, ir gyventojų skaičiaus kitimas (tūkstančiais)

	1957	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1988
Bendras gyventojų skaičius	2673 (1956 m.)	2756	2954	3128	3295	3398 (1979 m.)	3570	3680
Bendras asmenų, gavusių pensijas, skaičius	99	127	375	546	602	682	761	803
iš jų								
senatvės	413	474	548	593
invalidumo	88	96	100	104
netekus maitintojo	69	75	73	65
Kolūkiečiai, gavę pensijas pagal Pensijų ir pašalpų kolūkių nariams įstatymą	-	-	172	251	246	235	219	209
iš jų								
senatvės	-	-	157	221	216	207	195	187
invalidumo	-	-	10	20	19	18	17	16
netekus maitintojo	-	-	5	10	11	10	7	6

Aukščiau minėtos priežastys lėmė, kad asmenų, gaunančių pensijas, ir gyventojų skaičiaus santykis Lietuvoje išaugo nuo 3,7 proc. 1957 metais iki 21,8 proc. 1988 metais, o asmenų, gaunančių senatvės pensijas, ir gyventojų skaičiaus santykis išaugo nuo 12,5 proc. 1970 metais iki 16,1 proc. 1988 metais. Šios tendencijos parodytos 2 lentelėje [8]:

2 lentelė. Asmenų, gaunančių pensijas, ir gyventojų skaičiaus santykis

	1957	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1988
Asmenų, gaunančių pensijas, ir gyventojų skaičiaus santykis	3,7	4,6	12,7	17,5	18,3	20,1	21,3	21,8
Asmenų, gaunančių senatvės pensijas, ir gyventojų skaičiaus santykis	12,5	13,9	15,3	16,1

Išskirtinis senatvės pensijų sistemos Sovietų Sąjungoje bruožas buvo gana ankstyvas pensinis amžius – 55 metai moterims ir 60 metų vyrams, pirmą kartą nustatytas 1928 metais, kuomet vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė tesudarė

44 metus. Dėl stiprios darbo rinkos veiksnių įtakos (ankstyvesnis pensinis amžius nustatytas asmenims, dirbantiems sunkiomis ir kenksmingomis darbo sąlygomis bei tolimuosiuose šalies rajonuose) dauguma žmonių galėjo išeiti į pensiją 5 ar 10 metų iki normalaus pensinio amžiaus: 2,2 proc. visų senatvės pensininkų 1975 metais ir 6,8 proc. 1987 metais sudarė pensininkai, išėję į pensiją pagal šias ankstyvesnio išėjimo į pensiją sąlygas.

Kita tendencija, padidinusi senatvės pensininkų, gyvenančių iš valstybinių pensijų, skaičių, buvo dirbančių pensininkų dalies mažėjimas. 1956 metais 59 proc. visų pensininkų dirbo, o 1960 metais, padidėjus pensijoms, jų dalis sumažėjo iki 11 proc. Dėl žymių valstybės finansinių paskatų, 1970 metais dirbančių pensininkų dalis vėl išaugo iki 19 proc., 1980 metais – iki 30 proc., o vėliau truputį sumažėjo ir 1990 metais sudarė 28 proc. Didelė pensininkų dalis dirbo ne visą darbo dieną ir, 1990 metų duomenimis, maždaug du trečdalius jų sudarė moterys. Dauguma pensininkų gaudavo viso dydžio pensiją papildomai prie savo atlyginimų, o kiti prarasdavo dalį arba visą pensiją, priklausomai nuo darbo pobūdžio ir atlyginimo dydžio.

Lietuvoje dirbančių pensininkų dalis buvo pati didžiausia SSRS – sudarė 42 proc., antra pagal šį rodiklį buvo Ukrainos SSR, kurioje dirbo 28 proc. pensininkų, o kitose Sąjungos šalyse šis rodiklis niekada nebuvo viršijęs 24 proc. Už tai Lietuvos valdžia galėjo iš Maskvos prašyti daugiau lėšų kurortų statybai, kelialapiams į įvairias sanatorijas visoje Sąjungos teritorijoje. Dalis šių lėšų atiteko senelių namų kapitaliniam remontui bei naujų senelių namų statybai respublikos teritorijoje [11]. Pensininkus buvo galima įdarbinti visur – komunalinių ar buitinių paslaugų įmonėse, statybų bendrovėse, gamyklose, kolūkiuose. Žmonės buvo suinteresuoti likti dirbti, nes galiojo nuostata, jog dirbant ir atsiskaitant pensijos sukakus senatvės pensijos amžiui už kiekvienus metus pensija padidėja 10 rublių.

Kvalifikacinės sąlygos, suteikiančios teisę į socialinio draudimo išmokas, buvo gana paprastos: vyrai, kad įgytų teisę į visą senatvės pensiją, turėjo būti išdirbę 25 metus, moterys – 20 metų [14]. Tačiau tam tikros asmenų grupės neatitikdavo šio kriterijaus. Tarp jų atsidūrė dalis ištekėjusių moterų bei daugelis kolūkiečių, vėliau perėjusių dirbti į pramonę ir taip praradusių ankstesnio darbo stažo metus. Pastaroji tvarka vėliau buvo panaikinta, tačiau buvo apskaičiuota, kad 9-ojo dešimtmečio pabaigoje maždaug 10 proc. visų pensininkų, daugiausia moterų, prižiūrinių vaikus, neatitiko reikalavimų viso dydžio pensijai gauti.

Asmenims, atitinkusiems aukščiau minėtus kvalifikacinius reikalavimus, t. y. sulaukusiems įstatymo nustatyto amžiaus ir turintiems reikalingą darbo stažą, pensijos dydis sudarė nuo 50 iki 85 proc. buvusio atlyginimo (12 paskutinių darbo mėnesių, arba asmens, kuris kreipėsi dėl pensijos, pageidavimu, bet kurių 5 metų, kurie imami iš eilės paskutinių 10 metų laikotarpiu prieš kreipiantis dėl pensijos), priklausomai nuo darbo stažo ir atlyginimo dydžio. Buvo nustatyta viršutinė ir apatinė pensijos riba: 1989 metais minimali pensija sudarė 70 rublių, maksimali – 120 rublių (išimtis: iki 140–160 rublių asmenims, dirbusiems kenksmingomis sąlygomis). Taip pat buvo skiriami 10–20 proc. priedai prie pensijų už ilgą nepertraukiamą darbo stažą ir nedirbančio pensininko išlaikytiniams [14]. Padidintos pensijos buvo skiriamos karo ir jiems prilygintiems invalidams.

Senatvės pensijas darbininkams ir tarnautojams skirdavo rajonų (miestų) vietinės valdžios pensijų skyrimo komisijos. Dirbantiems senatvės pensininkams pensijas mokėjo profesinės sąjungos, visiems kitiems pensininkams – socialinio aprūpinimo skyriai iš lėšų, skiriamų iš valstybinio biudžeto. Senatvės pensijas kolūkiečiams skirdavo kolūkiečių socialinio aprūpinimo tarybų pensijų ir pašalpų skyrimo komisijos, o mokėjo rajonų (miestų) socialinio aprūpinimo skyriai iš kolūkiečių socialinio aprūpinimo centralizuoto sąjunginio fondo lėšų [15].

Be valstybinių senatvės pensijų buvo dar dvi mažiau reikšmingos schemos. Personalinės pensijos, mokamos aukštesniems vyriausybės ir komunistų partijos nariams bei „paprastiems“ žmonėms, įnešusiems žymų vietinės, respublikinės ar visos sąjungos reikšmės indėlį [16], jos buvo didesnės negu valstybinės pensijos [4] – po padidinimo 1985 metais visoje Sąjungoje personalinės pensijos sudarė vidutiniškai 250 rublių per mėnesį. Jos paprastai buvo papildomos kitomis privilegijomis – medicinine priežiūra, aprūpinimu butu, sanatoriniu gydymu ir t. t. Apskaičiuota, kad 1990 metais tokių „privilegijuotų“ pensininkų buvo 600 tūkst.

1988 metais buvo įvesta nauja personalinių pensijų schema, kuri rėmėsi savanoriškuoju pagrindu ir buvo finansuojama iš asmeninių įmokų su minimalia valstybės parama. Tikslus šias pensijas gavusių asmenų skaičius nėra žinomas, tačiau galima manyti, kad jis nebuvo didelis, kadangi finansinės paskatos šioms pensijoms buvo minimalios. Be to, sovietinėje visuomenėje nebuvo privačių draudimo schemų tradicijų.

Sovietų Sąjungoje buvo visuotinai pripažįstama, kad labai didelei pensininkų daliai senatvės pensijų lygis buvo nepakankamas [12]. Kaip rodo statistiniai duomenys, 1975 metais darbininkų ir tarnautojų vidutinis mėnesinis atlyginimas sudarė 146 rublius, vidutinė mėnesinė senatvės pensija – 63 rublius, 1987 metais – atitinkamai 220 rublių ir 94 rublius [20]. Kolūkiečių vidutinis mėnesinis atlyginimas 1975 metais sudarė 92 rublius, o vidutinė mėnesinė

senatvės pensija – 25 rublius (1987 metais – atitinkamai 170 rublių ir 53 rublius). Taigi, darbininkų ir tarnautojų senatvės pensijos ir atlyginimo santykis 1975 metais sudarė 43,2 proc., 1987 metais – 45,3 proc., kolūkiečių – atitinkamai 27,2 ir 31,2 proc. Stebint šias tendencijas yra akivaizdu, kokia nedidelė pažanga buvo pasiekta senatvės pensijų santykyje su vidutiniais darbininkų ir tarnautojų bei kolūkiečių atlyginimais. Taip pat akivaizdu, kad gyvenimo lygio skirtumas tarp pensininkų ir darbingo amžiaus asmenų truputį sumažėjo, nors vis dar išliko gana žymus.

Aukščiau pateikti skaičiai yra vidutiniai ir neparodo didelės pensijų variacijos pagal jų dydį. Pensijų pajamų 1987 metų apžvalga atskleidžia, kokie apgaulingi gali būti šie vidurkiai. Ji rodo, kad daugiau negu trys ketvirtadaliai visų kolūkiečių senatvės pensininkų (85,6 proc.) ir penktadalis visų darbininkų bei tarnautojų senatvės pensininkų (20,2 proc.) gavo pensijas, mažesnes negu 60 rublių per mėnesį. Pensininkų, gavusių 120 rublių ir daugiau, dalis sudarė atitinkamai 1,8 ir 28,8 proc. Šie skaičiai rodo, kad viršutinėje pensinių pajamų dalyje kolūkiečiai pensininkai buvo beveik neatstovaujami. Nėra statistinių duomenų, parodančių pensijų dydžio skirtumus tarp vyrų ir moterų, tačiau būtų logiška manyti, kad dauguma tų, kurie gavo mažas pensijas, buvo moterys, kadangi pensijos buvo susietos su buvusiu uždarbiu. 1989 metų duomenimis, moterų, gaunančių 300 rublių ir didesnę atlyginimą, buvo 5,6 proc., vyrų – 18,8 proc., o moterų, gaunančių atlyginimą iki 120 rublių, buvo 32,4 proc., vyrų – 12,4 proc. Pateikti skaičiai rodo, kad moterys patekdavo tarp mažai apmokamų darbuotojų ir buvo beveik neatstovaujamos tarp gerai apmokamų darbuotojų.

Lietuvoje darbininkų ir tarnautojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 1975 metais sudarė 142,3 rublio, o 1988 metais – 222,4 rublio, t. y. padidėjo 1,6 karto, o vidutinė mėnesinė pensija per tą patį laikotarpį išaugo nuo 50,1 iki 81,6 rublio, t. y. taip pat 1,6 karto. Kaip parodyta 3 lentelėje [8], kolūkiečių vidutinis mėnesinis darbo apmokėjimas (įskaitant produktų vertę valstybinėmis mažmeninėmis kainomis ir premijas iš grynųjų pajamų) 1975 metais sudarė 114 rublių, o 1988 metais – 224 rublius, t. y. išaugo beveik 2 kartus, o jų vidutinė mėnesinė pensija per tą patį laikotarpį išaugo nuo 25,9 iki 58,7 rublio, t. y. 2,3 karto. Taigi 1975–1988 metų laikotarpiu labiausiai pagerėjo kolūkiečių pensininkų padėtis, nors jų pensijos dydis vis dar atsiliko nuo darbininkų ir tarnautojų vidutinės mėnesinės pensijos.

3 lentelė. Vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio ir vidutinės mėnesinės pensijos dydžių kitimas (rubliais)

	1975	1980	1985	1986	1987	1988
Darbininkų ir tarnautojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis	142,3	166,1	190,0	194,7	204,1	222,4
Kolūkiečių vidutinis mėnesinis darbo apmokėjimas (įskaitant produktų vertę valstybinėmis mažmeninėmis kainomis ir premijas iš grynųjų pajamų)	114	134	183	197	207	224
Pensininkų vidutinis mėnesinis pensijos dydis	40,3	51,9	66,6	69,5	73,1	75,4
Pensininkų, gaunančių pensijas pagal Valstybinį pensijų įstatymą, vidutinis mėnesinis pensijos dydis	50,1	59,5	74,2	77,1	79,3	81,6
iš to skaičiaus senatvės	57,9	68,3	82,8	85,4	87,7	90,4
Pensininkų, gaunančių pensijas pagal Pensijų ir pašalpų kolūkių nariams įstatymą, vidutinis mėnesinis pensijos dydis	25,8	37,4	49,4	50,8	57,0	58,3
iš to skaičiaus senatvės	25,9	37,6	49,7	51,1	57,4	58,7

Darbininkų ir tarnautojų vidutinės mėnesinės senatvės pensijos ir vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio santykis Lietuvoje 1975–1988 metais buvo palyginti stabilus ir sudarė kiek daugiau negu 40 proc., o kolūkiečių pensininkų vidutinės mėnesinės senatvės pensijos dydžio ir vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio santykis per tą patį laikotarpį pakilo nuo 22,7 proc. 1975 metais iki 26,2 proc. 1988 metais [8]:

4 lentelė. Vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio ir vidutinės mėnesinės senatvės pensijos santykis

	1975	1980	1985	1986	1987	1988
Pensininkų, gaunančių pensijas pagal Valstybinį pensijų įstatymą, vidutinės mėnesinės senatvės pensijos dydžio bei darbininkų ir tarnautojų vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio santykis	40,7	41,1	43,6	43,9	43,0	40,6
Pensininkų, gaunančių pensijas pagal Pensijų ir pašalpų kolūkių nariams įstatymą, vidutinės mėnesinės senatvės pensijos dydžio ir kolūkiečių vidutinio mėnesinio darbo apmokėjimo santykis	22,7	28,1	27,2	26,0	27,7	26,2

Sovietinė senatvės pensijų schema pasižymėjo keletu akivaizdžių struktūrinių trūkumų, dėl kurių neišvengiamai susidarė didelė dalis pensininkų, gavusių labai mažas pajamas:

Pensijos buvo susietos su uždarbiu, todėl schema nepakankamai apsaugojo mažai apmokamus darbuotojus [4]. Tiesa, kad minimali pensija buvo garantuojama visiems ir kad per daugelį metų ji augo greičiau negu maksimali pensija, o tai reiškė, kad pensijų nelygė mažėjo. Tokiu būdu 1956 metais minimali pensija sudarė 30 rublių per mėnesį, maksimali – 120 rublių, o 1989 metų balandžio mėnesį – atitinkamai 70 ir 160 rublių [20]. Tačiau tai nepaneigia svarbiausio fakto, kad minimalios pensijos nepakakdavo netgi minimaliam pragyvenimui ir kad prastai apmokami darbuotojai išėję į pensiją atsidurdavo blogesnėje padėtyje.

Automatiško pensijų indeksavimo nebuvimas, atsižvelgiant į kainų arba atlyginimų augimo tempą. Dėl šios priežasties pensijų vertė per daugelį metų sumažėdavo, o asmenys, gaudavę dideles pensijas, vėliau susidurdavo su tam tikrais sunkumais, tuo tarpu asmenų, gaudavusių mažas pensijas, padėtis tapdavo iš tiesų sunki. Sovietinės valdžios teiginiai, kad Sovietų Sąjungoje infliacijos nebuvo, nėra teisingi [1]. Nuo 10-ojo dešimtmečio infliacija tapo oficialiai pripažįstama, nors ir nepakankamai įvertinama.

Sunki moterų padėtis. Darbas ne visą darbo dieną nepatenkindavo kvalifikacinių stažo reikalavimų senatvės pensijai gauti, nebuvo atsižvelgiama į motinas, prižiūrinčias vaikus, ir, galiausiai, moterys vyraudavo mažai apmokamų darbuotojų grupėje, o tai akivaizdžiai turėdavo įtakos senatvės pensijų dydžiui.

4.2. Invalidumo pensijos

Sovietinė statistika nepakankamai įvertindavo invalidumo mastą, kadangi atsižvelgdavo tik į tuos asmenis, kurie gaudavo invalidumo išmokas. 1989 metais 6,5 mln. asmenų [20] buvo laikomi invalidais, kadangi gaudavo invalidumo išmokas. Tačiau neoficialūs invalidumo masto skaičiavimai parodo gerokai didesnę invalidų skaičių, kuris svyruoja nuo 20 mln. iki 36 mln. Tai susiję su tuo, kad asmenys, kurie buvo invalidais nuo vaikystės, taip pat Gynybos ir Vidaus reikalų ministerijų darbuotojai, tapę invalidais tarnybos metu, nepatekdavo į bendrą invalidų skaičių. Pensinio amžiaus sulaukę invalidai taip pat nepatekdavo į invalidų kategoriją.

Invalidumo išmokos buvo skiriamos darbuotojams, visiškai arba ilgam laikui netekusiems darbingumo. Kaip ir daugelyje kitų šalių, išmokos tipui įtakos turėjo invalidumo priežastis – buvo išskiriamos karinio, darbinio ir civilinio invalidumo išmokos. Skirtumas tarp darbinio ir civilinio invalidumo buvo svarbus ne tik dėl išmokos dydžio, bet ir dėl kvalifikacinių sąlygų – jos darbinio invalidumo atveju buvo gerokai palankesnės negu civilinio invalidumo atveju. Invalidumo sunkumas buvo svarbus nustatant išmokos dydį.

Dar 1921 metais priimtame dekrete dėl invalidų socialinio aprūpinimo invalidumas buvo skirstomas į šešias, o vėliau – į tris pagrindines grupes: I grupė apėmė asmenis, turinčius labai sunkų ir ilgalaikį invalidumą, reikalaujančius nuolatinės priežiūros, kuriems buvo leidžiama dirbti tik su priežiūra, II grupė užėmė tarpinę padėtį, o III grupė apėmė tuos asmenis, kuriems nereikėjo nuolatinės priežiūros ir kurie galėjo savarankiškai dirbti. Tokiu būdu 79 proc. žmonių iš III grupės dirbo, o iš II ir I grupės dirbo atitinkamai tik 10 ir 9 proc. Dauguma invalidų dirbdavo namuose ir, galima teigti, gaudavo mažesnius atlyginimus negu kiti darbuotojai.

Invalidumo dėl darbinio suluošinimo ar profesinio susirgimo atveju pensijos buvo skiriamos nepriklausomai nuo darbo stažo [14]. Jų dydžiai I grupės invalidams sudarė 110 proc., II grupės invalidams – 100 proc. priklausančios senatvės pensijos, o III grupės – 65 proc. nuo uždarbio iki 40 rublių per mėnesį ir 10 proc. nuo likusio uždarbio. Invalidumo dėl bendrojo susirgimo atveju pensijos buvo skiriamos, jei užtekdavo bendrojo darbo stažo. Jo trukmė priklausė nuo pensijos prašančiojo amžiaus, lyties ir darbo sąlygų. Pensijų dydžiai I grupės invalidams sudarė 100 proc., II grupės – 90 proc. senatvės pensijos, apskaičiuotos procentais nuo darbo užmokesčio (invalidams, turintiems reikalingą senatvės pensijai skirti darbo stažą, invalidumo pensija buvo senatvės pensijos dydžio), III grupės invalidams – 45 proc. nuo uždarbio iki 40 rublių per mėnesį ir 10 proc. nuo likusio uždarbio. Darbuotojams, kurių invalidumas atsirado dėl darbinio suluošinimo (profesinės ligos), dirbant kenksmingomis sąlygomis, taip pat tiems, kurių invalidumo priežastis buvo profesinis pneumokoniozės susirgimas, buvo skiriamos invalidumo pensijos lengvatinėmis sąlygomis.

Priedai prie pensijų buvo skiriami I ir II grupės invalidams dėl bendrojo susirgimo už ilgą nepertrauktąjį darbo stažą, taip pat nedirbantiems I ir II grupės invalidams (nepriklausomai nuo invalidumo priežasties), turintiems šeimoje nedarbingų išlaikytinių, taip pat nustatytas priedas I grupės invalidų priežiūrai [14; 9]. Padidintos pensijos buvo skiriamos Antrojo pasaulinio karo invalidams ir jiems prilygintiems kitiems invalidams.

Invalidumo išmoka priklausė nuo invalidumo sunkumo laipsnio ir buvusio atlyginimo dydžio. Vis dėlto šios išmokos buvo dar mažesnės negu senatvės pensijos. Išmokų nepakankamumą, kaip ir senatvės pensijų atveju, lėmė tai, kad jos nebuvo indeksuojamos atsižvelgiant į kainų arba atlyginimų augimo tempą. Tai reiškė, kad asmenys, kurie gaudavo išmokas ilgą laiko tarpą, atsidurdavo labai dideliame skurde. Itin ryšku tai buvo kolūkiečių atveju, kurių išmokos, nepaisant nedidelio skirtumo mažėjimo, atsiliko nuo kitų darbuotojų.

4.3. Ligos pašalpos

Laikinojo nedarbingumo pašalpos buvo mokamos nuo pirmos nedarbingumo dienos iki kol darbuotojas pasveiks arba bus pripažintas invalidu. Pašalpos dydis paprastai sudarė 100 proc. atlyginimo, tačiau priklausė nuo nepertraukto darbo stažo ir nuo narystės profsajungoje: profsajungos nariui, kurio nepertrauktas stažas buvo iki 3 metų, buvo mokama tik 50 proc. uždarbio dydžio pašalpa; nuo 3 iki 5 metų – 60 proc., nuo 5 iki 8 metų – 80 proc., daugiau kaip 8 metų – 100 proc. [17]. Nepriklausantiems profsajungai asmenims pašalpa buvo mažinama 50 proc. [11]. Šalia piniginės pašalpos įvairioms gyventojų kategorijoms buvo numatytos lengvatos, išimties [17].

Kitaip nei senatvės ir invalidumo pensijų, kurių administravimas buvo pavestas valdžios atstovams, ligos pašalpų mokėjimą administruodavo profesinės sąjungos. Ligos pašalpas skirdavo įmonių profesinių sąjungų komitetų sudarytos socialinio draudimo komisijos (kartais tiesiog profesinių sąjungų komitetai), o mokėdavo įmonės administracija. Ligos pašalpa buvo skiriama darbuotojams šiais atvejais [17]:

1. Laikiniai netekus darbingumo dėl ligos (traumos);
2. Sanatorinio-kurortinio gydymosi atveju;
3. Kai reikėdavo slaugyti sergantį šeimos narį;
4. Karantino atveju, laikinai perkėlus į kitą darbą dėl tuberkuliozės arba profesinės ligos;
5. Protezavimo proteziniame-ortopediniame stacionare atveju.

Susirgus arba susižalojus pašalpos paprastai buvo mokamos, kol ligonis pasveikdavo arba kol jam būdavo nustatomas invalidumas, bet kartais įstatymai numatydavo kitus terminus. Dirbantiems invalidams pašalpos bendrojo susirgimo atveju buvo mokamos ne ilgiau kaip 2 mėnesius iš eilės ir ne ilgiau kaip 3 mėnesius per metus. Ilgesni pašalpos mokėjimo terminai buvo nustatyti Antrojo pasaulinio karo invalidams ir pagal lengvatas jiems prilygintiems invalidams, taip pat invalidams, tapusiems laikinai nedarbingais dėl tuberkuliozės.

Pašalpos dydis sužalojimo darbe arba profesinės ligos atveju sudarė 100 proc. uždarbio, nepriklausomai nuo darbo stažo ir priklausymo profsajungai [17]. Laikiniai netekus darbingumo dėl kitų priežasčių (bendrojo susirgimo, buitinės traumos), taip pat darbuotojui, laikinai atleistam nuo darbo įstatymų numatytais pagrindais (kai reikėdavo slaugyti sergantį šeimos narį, karantino atveju ir pan.), pašalpos dydis priklausė nuo nepertraukto darbo stažo ir sudarė 50–100 proc. uždarbio profsajungos nariams ir pusę profsajungos nariams nustatytos normos – ne profsajungos nariams. Uždarbio dydžio pašalpa, nepriklausomai nuo nepertraukto darbo stažo trukmės (bet profsajungos nariams), buvo mokama darbuotojams, turintiems tris ir daugiau vaikų iki 16 (moksleivių – iki 18) metų. Tokio pat dydžio pašalpa, nepriklausomai nuo darbo stažo ir priklausymo profsajungai, buvo mokama Antrojo pasaulinio karo invalidams ir pagal lengvatas jiems prilygintiems invalidams [17].

Išlaidos ligos pašalpoms per daugelį metų labai išaugo [10]. Tai lėmė išmokų mokėjimo sąlygų pagerinimas bei jas gaunančių asmenų skaičiaus augimas. Be to, piktnaudžiavimas nedarbingumo pažymėjimu visada buvo išskirtinis sovietinės sistemos bruožas, tačiau jis nepasizymėjo didesniu poveikiu ekonomikai dėl darbo jėgos pertekliaus.

4.4. Nėštumo ir gimdymo, laidojimo bei bedarbių pašalpos

Nėštumo ir gimdymo pašalpa SSRS buvo mokama 100 proc. darbo užmokesčio dydžio, nepriklausomai nuo nepertraukto darbo stažo ar narystės profsajungoje [17]. Kūdikio gimimo pašalpa buvo mokama vienam iš tėvų, išdirbusiam įmonėje be pertraukos ne mažiau kaip tris mėnesius. Ji buvo 30 rublių dydžio už kiekvieną gimusį vaiką.

Laidojimo pašalpa buvo mokama mirus darbuotojui arba jo išlaikomam šeimos nariui. Laidojimo pašalpa priklausė nuo laidojimo vietos ir mirusiojo amžiaus: jei buvo laidojama mieste, tai pašalpa mirus vyresniems kaip 10 metų amžiaus asmenims siekė 20 rublių, o jaunesniems kaip 10 metų – 10 rublių. Jei laidota kaimo vietovėje – atitinkamai 10 ir 5 rubliai [11].

Sovietinė socialinio draudimo sistema siekė užtikrinti, kad asmenys, kurie dėl oficialiai patvirtintų priežasčių pasitraukdavo iš darbo rinkos, gautų išmokas, garantuojančias jiems pragyvenimo lygį, panašų į tą, kurį jie turėjo dirbdami. Pašalpos bedarbiams SSRS buvo mokamos tik iki 4-ojo dešimtmečio. Po to ilgą laiką tarp Sovietų Sąjungoje nebuvo mokamos pašalpos bedarbiams, motyvuojant tuo, kad visiems užteko darbo ir bet koks nedarbas, kuris egzistuodavo, būdavo minimalus, trumpalaikis ir dažniausiai savanoriškas. Nedarbas paprasčiausiai buvo uždraustas. Egzistavo perkvalifikavimo programos, kurių metu būdavo mokamos nedidelės išmokos, tačiau bedarbystės pašalpų nebuvo. Nėra abejonių, kad pašalpų bedarbiams nebuvimu be oficialios priežasties taip pat buvo siekiama skatinti darbinę discipliną. Sovietų Sąjunga skelbė savo nedarbo statistiką tik iki 1930-ųjų metų, nes 4-ajame dešimtmetyje ji pranešė likvidavusi nedarbą, faktiškai jį uždrausdama [3].

5. Išvados

Kiekviena socialinės apsaugos sistema atspindi atitinkamos šalies politinę ir ekonominę tikrovę. Sovietinė valstybė teisę į socialinę ekonominę saugumą paskelbė vienu svarbiausiu revoliucijos iškovojimu ir sovietinio piliečio fundamentalia teise. Socialinio saugumo programos tapo valdančiosios partijos įrankiu stiprinant dirbančiųjų kontrolę. Nei viena kita šalis pasaulyje nenaudojo savo socialinės saugumo sistemos kaip propagandos priemonės taip akivaizdžiai. Nepaisant to, Sovietų Sąjunga ir Lietuvos SSR neliko nuošalyje nuo socialinio saugumo sistemos reformų judėjimo pasaulyje. 1940 metais, Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, jai teko derintis prie suformuotos socialinio draudimo ir socialinio aprūpinimo sistemos. Svarbiausią vaidmenį Lietuvos SSR socialinės apsaugos sistemoje suvaidino valstybinio socialinio draudimo sistema, kuriai patys gyventojai įmokų nemokėjo – už juos tai darė įmonės ir organizacijos, o administravo valstybė ir profsąjungos.

Socialinę apsaugą Lietuvoje reikia apibrėžti kaip valstybės nustatytų socialinių ekonominių alimentinio pobūdžio priemonių sistemą, teikiančią pragyvenimui reikalingas lėšas ir paslaugas piliečiams dėl įstatymu numatytų priežasčių negalintiems apsirūpinti iš darbo ar kitų pajamų. Socialinis draudimas ir socialinis aprūpinimas Lietuvoje buvo finansuojamas iš valstybės biudžeto lėšų, pervedamų iš Maskvos, ir centralizuoto kolūkiečių socialinio aprūpinimo fondo. Teisė gauti kai kurių rūšių aprūpinimą senatvėje ir netekus darbingumo priklausė nuo darbo stažo. Egzistavo ir privilegijuotos išmokos komunistų partijos, vyriausybės bei atitinkamų pramonės šakų atstovams, kurių indėlis į šalies ekonomiką buvo labai svarbus. Socialinis aprūpinimas Lietuvoje buvo teikiamas ir nepriklausomai nuo darbinės veiklos praeityje, pvz., pašalpos I ir II grupių invalidams (ir invalidams nuo vaikystės), išlaikymas senelių ir invalidų namuose. Lietuvoje, palyginti su kitomis sovietinėmis respublikomis, socialinio aprūpinimo sistema buvo savarankiškesnė negu socialinis draudimas, o Lietuvos valdžia tuo sumaniai naudojosi, statydama senelių namus ir gerindama jų priežiūrą, remdama mažai aprūpintų šeimų vaikus ir pan. Tačiau tam tikros socialinės ekonominės sąlygos Lietuvoje turėjo įtakos ir socialiniam draudimui, pvz., Lietuvoje buvo pastebima didesnė dalis dirbančių senatvės pensininkų, o socialinis draudimas buvo administruojamas efektyviau negu kitose Sovietų Sąjungos respublikose. Atkreiptinas dėmesys, kad socialinės apsaugos specialistai iš kitų SSRS respublikų važiavo mokytis iš Lietuvos patirties.

Literatūra

1. Dirksen, E. 1981: *The Control of Inflation? Errors in the Interpretation of CPE Data*, *Economica*, New Series, vol. 48, No 191.
2. George, V. 1991: *Social security in the USSR*, *International social security review*. No. 4.
3. Hutchings, R. 1967: *The Ending of Unemployment in the USSR*, *Soviet Studies*, vol. 19, No 1.
4. Lazutka, R. 2007: *Pensijų sistemų raida Lietuvoje*, *Filosofija. Sociologija*, T. 18, Nr. 2.
5. *Lietuvos gyventojai. Statistikos rinkinys*. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Vilnius: Mintis, 1990.
6. *Lietuvos TSR liaudies ūkis 1965 metais. Statistinių duomenų rinkinys*. Lietuvos TSR Valstybinis statistikos komitetas. Vilnius: Mintis, 1966.
7. *Lietuvos TSR liaudies ūkis 1978 metais. Statistinių duomenų rinkinys*. Lietuvos TSR Valstybinis statistikos komitetas. Vilnius: Mintis, 1979.
8. *Lietuvos TSR statistikos metraštis. 1988 metai*. Lietuvos TSR Valstybinis statistikos komitetas. Vilnius: Mintis, 1989.
9. Rimlinger, G. 1971: *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America and Russia*. New York: John Wiley & Sons Inc.
10. Ryan, M. 1980: *Questions of Sickness Certification*, *British Medical Journal*, vol. 281.
11. „Sodrai“ – 15 metų. Sud. A. Juodytė, Sodra, Vilnius: 2005.
12. Standing, G. 1996: *Social Protection in Central and Eastern Europe: a Tale of Slipping Anchors and Torn Safety Nets*. – G. Esping-Andersen (ed.) *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*. London: Sage Publications.
13. Weaver, C. 1982: *The Crisis in Social Security: Economic and Political Origins*. Durham: Duke University Press.

14. *Правовые акты СССР. ЗАКОН СССР от 14.07.1956 „О ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИЯХ“*. <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1827> [žiūrėta 2010.05.15].
15. *Правовые акты СССР. Закон сср от 15.07.1964 О пенсиях и пособиях членам колхозов“*. <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1800> [žiūrėta 2010.05.15].
16. *Правовые акты СССР. Постановление от 14.11.1956 Об утверждении положения о персональных пенсиях*. <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1925&page=1> [žiūrėta 2010.05.15].
17. *Правовые акты СССР. Постановление от 12.11.1984 „Положение о порядке обеспечения пособиями по государственному социальному страхованию“*. <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=6990&page=2> [žiūrėta 2010.05.10].
18. *Народное хозяйство СССР в 1960 г. Статистический ежегодник*. Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР. Москва: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1961.
19. *Народное хозяйство СССР в 1990 г. Статистический ежегодник*. Государственный комитет СССР по статистике. Москва: Финансы и статистика, 1991.
20. *Социальное развитие СССР, 1989 г. Статистический сборник*. Государственный комитет СССР по статистике. Москва: Финансы и статистика, 1990.
21. *Конституция (основной закон) союза советских социалистических республик*. Москва: ВС СССР, 1997. http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/ [žiūrėta 2010.05.15].

SOVIET SOCIAL INSURANCE MODEL IN LITHUANIA: STRUCTURE AND IDEOLOGY

Arvydas Guogis, Natalija Bogdanova

Abstract. This article analyses the structure and ideology of the Soviet social insurance system. In the whole territory of the USSR the same principles and laws of social insurance were applied. However, in several Soviet republics, for example Lithuania, some specific elements were observed which influenced the administrative methods in social security, social insurance and social support. The article explains the nature of social insurance expenditure. We define and explain the branches of social insurance in the USSR: old age and disability pensions, illness, maternity, funeral and unemployment benefits (the latter were paid in the early Soviet period only). The article deals with official USSR and Lithuanian SSR statistics, mainly from the last Soviet period (beginning 1975), when Soviet social insurance reached its limits and showed its potential. Although Soviet social insurance was related to the principles of the Bismarckian work record and former earnings, it was however financed from Moscow's centrally organised budget and was not related to meaningful contributions of employers and employees. The one-party communist system had a big role in the functioning of social insurance in the USSR and the Lithuanian SSR.

Keywords: Soviet social security scheme, centralized budget of social insurance, Soviet pensions system.